

Рудченко О.Ю.,

доктор економічних наук,
завідувач відділу регуляторної політики
Науково-дослідного економічного інституту
Міністерства економіки України,

Клименко С.О.,

старший викладач кафедри економіки і підприємництва
Миколаївської філії Європейського Університету

ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Стаття розглядає актуальну категорію власного капіталу малих підприємств у аспекті розвитку їхньої діяльності та перспектив зростання, які можуть бути значно прискорені за рахунок відповідних коштів місцевих бюджетів і принести користь територіям.

The article considers the actual category of small enterprises own capital in the aspect of their functioning and growth perspectives. The latter will accelerate with local budget finances and help the territories themselves.

В умовах становлення й розвитку ринкової економіки провідною формою господарювання повинне стати підприємництво — особливий вид виробничо-торгівельної діяльності, надання послуг, що характеризується певною свободою вибору та інноваційним характером здійснення такої діяльності, великою ймовірністю економічного ризику й чіткою орієнтацією на досягнення вигоди. Як свідчить світовий досвід, саме підприємництво є потужним “локомотивом”, покликаним істотно прискорити реформування вітчизняної економіки на ринкових засадах та забезпечити належне зростання виробництва й добробуту населення. При цьому особливого значення набуває розвиток малого бізнесу як одного з основних способів розв’язання проблем зайнятості та формування ринку праці, забезпечення зростання надходжень до бюджетів.

Сучасний стан формування власного капіталу малих підприємств є неадекватним щодо завдань їх розвитку, не дає змоги реалізувати проекти, що забезпечать прибутковість підприємств та відповідно збільшать рівень надходжень до місцевих бюджетів і створення робочих місць, а також розв’яжуть окремі проблеми територій.

Українські науковці і практики (І.О. Бланк, Ю.М. Воробйов, В.В. Чепоров та ін.)¹ досліджують проблему формування власного капіталу з позицій застосування певних математичних методів, зарубіжні автори (З. Боді, П.С. Роуз)² багато в

---

¹ Бланк І.А. Управление инвестициями предприятия. — К.: Ника-Центр, 2003. — 428 с.; Воробйов Ю.М. Формування власного фінансового капіталу підприємств // Фінанси України. — 2002. — № 6. — С. 37–42; Чепоров В.В. Модель корисності активів у період реструктуризації // Фінанси України. — 2001. — № 6. — С. 28–35.

² Боді З. Принципы инвестиций. — М.: Вильямс, 2002. — 516 с.; Роуз П.С. Банковский менеджмент. — М.: Дело, 1997.

чому відійшли від питань повної відсутності й недостатності власного капіталу малого бізнесу, що характерно для українських умов і не дає змоги перейти до збільшення обсягів власних коштів. Дослідження успішного досвіду з комплексної проблеми — створення та зростання власного капіталу малого бізнесу в Україні — практично відсутні. Тому автори статті поставили за мету дослідити вплив зростання бюджетних надходжень і фінансової допомоги з місцевих бюджетів на формування власного капіталу малих підприємств.

Розглянемо можливі напрями розв’язання проблем щодо формування власного капіталу та розвитку підприємств малого бізнесу на прикладі Миколаївської області. Миколаївська область — важливий промисловий, портовий і хліборобний регіон півдня України. Стан і тенденції розвитку підприємств малого бізнесу області багато в чому характерні для цього сектору української економіки в цілому. Так, кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб населення зросла по області з 22-х у 1995 році та 53-х у 2000-му до 64-х у 2006 році (в середньому по Україні — 63)³. У 2007 році її малий бізнес був представлений 9088-ма суб’єктами господарювання. Найвагомішу частку серед них становлять малі підприємства. Але останнім часом процес розширення кола таких підприємств відбувається менш інтенсивно, ніж у 1990-х роках. Упродовж 2007 року кількість малих підприємств зросла на 2,3 % проти щорічних 25 % протягом 1995—2000 років, до 7897 одиниць.

Табл. 1 демонструє фінансові можливості Миколаївської області, що повільно збільшуються за період із 2003-го по 2006 рік. Наведені показники доходів і видатків області варто порівняти з обсягами власного капіталу підприємств малого бізнесу, адже поява у статистичній звітності державного й регіонального рівнів категорії “власний капітал” засвідчує увагу держави до зростання фінансової потужності малих підприємств.

Таблиця 1. Доходи й видатки в бюджеті Миколаївської області у 2003—2006 роках, млн грн

Показники	2003	2004	2005	2006
Доходи	848,4	906,0	1215,5	1783,2
Видатки	841,0	944,3	1205,5	1766,7
Дефіцит (-), профіцит (+)	+7,4	-38,3	+10,0	+16,5

Джерело: Статистичний щорічник Миколаївської області за 2006 рік. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2007.

Щодо фінансової підтримки з формування достатніх обсягів власного капіталу підприємства можуть розраховувати лише на дисципліну ринку. Це своєрідний феномен: ринковий рух процентних ставок і вартості цінних паперів спрямований

³ Підприємницька діяльність у Миколаївській області, 2006 рік: Стат. зб. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2007. — 223 с.

у бік, протилежний інтересам фірми, що має проблеми (в нашому випадку) з власним капіталом⁴ та, відповідно, спонукає підприємців докорінно змінювати свою політику, аби переконати інвесторів і кредиторів, що їхня діяльність успішна та заслуговує на фінансування.

Життєдіяльність малих підприємств залежить від власних фінансових ресурсів, тобто власного капіталу (який досяг 1622,0 млн грн у 2005 році), тому що банківська система не надає малому бізнесу достатньої кількості кредитів під невеликі проценти (табл. 2). У 2005 році фінансові результати діяльності малих підприємств Миколаївської області не давали змоги сформувати адекватний їхнім потребам обсяг власного капіталу, що є однією із причин їх збиткової роботи майже в усіх галузях. За 2005 рік збитки сектору малого підприємництва області від звичайної діяльності до оподаткування становили 212,1 млн грн. Збитково працювали 32,8 % малих підприємств.

Таблиця 2. Власний капітал малих підприємств Миколаївської області за 2005 рік, млн грн

Види економічної діяльності	Сукупний капітал	Статутний капітал	Додатковий капітал	Резервний капітал	Нерозподілений прибуток	Неоплачений (вилучений) капітал
Всього	1622,0	1186,7	755,8	49,2	-212,1	157,6
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	254,2	133,6	149,5	27,3	-44,0	12,2
Промисловість	245,4	205,6	159,2	3,2	-106,3	16,3
Будівництво	95,5	36,4	78,6	3,0	-18,0	4,5
Торгівля (оптова + роздрібна), послуги з ремонту	168,7	151,5	50,7	5,3	-22,6	16,2
Готелі й ресторани	62,0	52,1	17,8	0,3	-6,8	1,4
Транспорт та зв'язок	65,5	64,6	20,7	1,2	-4,5	16,5
Фінансова діяльність	43,9	36,2	1,2	0,4	6,1	0,0
Операції з нерухомістю, оренда, послуги юридичних осіб	630,8	466,8	257,1	6,9	-11,9	88,1
Державне управління, освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога	19,8	11,1	8,1	0,1	0,9	0,4
Колективні, громадські й особисті послуги	29,4	24,1	11,1	0,6	-4,5	1,9
Інші	6,8	4,7	1,8	0,9	-0,5	0,1

Джерело: Діяльність малих підприємств Миколаївської області у 2005 році: Стат. зб. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2006. — С. 150—151.

Найбільших збитків зазнали підприємства промисловості — 106,3 млн грн, сільськогосподарства — 44,0 млн грн, оптової й роздрібною торгівлі — 22,6 млн грн,

⁴ Гайдуцький П., Демченко С. та ін. Розвиток підприємництва в Україні. — К.: Нора-друк, 2003. — С. 145.

будівництва — 18,0 млн грн. Причому щорічна збитковість торговельних підприємств може розглядатися виключно як український винахід перехідної економіки. Винахідливість допомагає малим підприємствам вижити, але перешкоджає у формуванні власного капіталу.

Водночас 67,2% підприємств малого бізнесу працювали прибутково. Одержали прибутки та забезпечили їх приріст підприємства освіти, охорони здоров'я й соціальної допомоги (0,9 млн грн проти 0,6 млн грн у 2004 році), прибутковою була фінансова діяльність — 6,1 млн грн⁵. Перспективи зростання власного капіталу підприємств цих галузей чіткіші, як і зростання загального обсягу їхнього капіталу, оскільки має місце синергетичний ефект від нового обсягу власного капіталу, частіше й у більшому обсязі залучаються позикові кошти, чим визначається його вплив на формування сукупних коштів малих підприємств. Це доводить динаміка власного капіталу за 2003—2005 роки (табл. 3).

Таблиця 3. **Власний капітал малих підприємств Миколаївської області за 2003—2005 роки, млн грн**

Роки	Всього	Статутний капітал	Додатковий капітал	Резервний капітал	Нерозподілений прибуток	Неоплачений (вилучений) капітал
2003	1340,5	866,7	685,8	34,6	-200,0	-46,6
2004	1602,3	1000,6	773,1	45,2	-159,6	-57,0
2005	1622,0	1186,7	755,8	49,2	-212,1	157,6

Джерело: Діяльність малих підприємств Миколаївської області у 2005 році: Стат. зб. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2006. — С.150—151; Діяльність малих підприємств Миколаївської області у 2004 році: Стат. зб. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2005. — С. 134—135.

Власний капітал малого бізнесу стає важливим чинником розвитку підприємництва, і його зростання — dokonаний факт сьогоднішньої економіки. Можливо, це дасть змогу забезпечити нашим підприємцям сталий прогрес. Обсяг реалізованої продукції, робіт, послуг малими підприємствами області у 2004 році становив 1759,5 млн грн, або 8,7% загальнообласного показника. У середньому одним малим підприємством за рік реалізовано продукції на 322 тис. грн. У 2005-му обсяг реалізованої продукції, робіт, послуг малими підприємствами Миколаївської області дорівнював уже 1928,6 млн грн⁶.

У малому бізнесі області вирізняються дві великі групи виробників — машинобудівної галузі, частка яких становить 30% від загальної кількості малих

⁵ Діяльність малих підприємств Миколаївської області у 2005 році: Стат. зб. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2006; Діяльність малих підприємств Миколаївської області у 2004 році: Стат. зб. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2005.

⁶ Діяльність малих підприємств Миколаївської області у 2005 році: Стат. зб. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2006.

промислових підприємств, та харчових продуктів, напоїв — 16,5%. Малий бізнес у сфері виробництва промислової продукції присутній у всіх районах і містах області. Але розподіл таких підприємств за територіальною ознакою не рівномірний — найбільша їх частка зосереджена в обласному центрі — 65,8%, у таких містах районного значення, як Вознесенськ — 4,3%, Первомайськ — 3,6%, та у Жовтневому й Миколаївському районі — 2,7% і 2,6% відповідно. 2006 року у промисловій сфері Миколаївщини діяло 1,2 тис. малих промислових підприємств, або 87% від загальної кількості промислових підприємств області⁷. Питома вага малих промислових підприємств у інших адміністративно-територіальних одиницях області становить менше 2%.

За 2006 рік малими підприємствами реалізовано промислової продукції на 285,7 млн грн, або 3% від загального обсягу реалізації промислової продукції. В окремих видах діяльності частка малого бізнесу істотніша. Зокрема, 69,9% реалізованої промислової продукції належить підприємствам з обробки дерева й виробництва виробів із дерева, крім меблів, та 54,8% — целюлозно-паперовому виробництву, видавничій діяльності. У структурі обсягу реалізації промислової продукції найбільша складова належить продукції переробної промисловості. Продукція машинобудування становить 44%, харчові продукти й напої — 16,1%, металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів — 6,4%. Частка продукції з виробництва та розподілу електроенергії, газу й води у 2006 році становила 4,1%.

Показовим для доходів місцевих бюджетів є те, що середньомісячна заробітна плата найманих працівників малих промислових підприємств зросла на 24,8% і становила 502,7 грн, що у 2,1 разу менше, ніж у цілому по промисловості⁸. Відсутня підтримка малого бізнесу з боку місцевих бюджетів; спрацьовує правило “no taxations without representations”, тобто жодних податків без представництва платників податків, без урахування інтересів підприємств малого бізнесу територій. Заробітна плата “конвертується”, а місцеві бюджети недорахувалися вагомих обсягів прибуткового податку.

Необхідно також звернути увагу на сальдований результат від звичайної діяльності до оподаткування по малих промислових підприємствах, — 5,6 млн грн збитку. Частка підприємств, які працювали “збитково” й зазнали збитку від звичайної діяльності до оподаткування, становить 33,5% від загальної кількості підприємств малого бізнесу. Це дає змогу зробити висновок, що такі підприємства на сьогодні є резервом місцевих бюджетів. Отже, завдяки фінансовій допомозі з бюджету на формування їхнього власного капіталу можна буде ретельніше контролювати “збитковість” і набагато збільшити їхній прибуток, зацікавити не приховувати його. Слід

---

⁷ Підприємницька діяльність у Миколаївській області, 2006 рік: Стат. зб. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2007. — С. 112.

⁸ Там само.

зазначити, що малі підприємства, на відміну від великих корпорацій і фінансово-промислових груп, практично не мають можливостей чинити тиск на державу, наприклад із метою фінансування їх із бюджету чи надання пільг у разі фінансових труднощів. Тому їхня діяльність загалом ґрунтується на міцній фінансовій дисципліні, що позитивно впливає на підвищення її ефективності. Отже, необхідно підтримати малий бізнес коштами місцевих бюджетів і цим допомогти йому закріпитися на стежці порядних платників податків, які поповнюють доходи бюджетів.

За період з 2003-го по 2006 рік спостерігається стабільне перевищення власним капіталом малих підприємств доходів бюджету області, причому 2003—2005 роки, за які є відповідна статистика, показують перевищення, більше за одиницю (табл. 4). Коефіцієнт співвідношення 2004 року перевищує показник не тільки попереднього, 2003 року на 12 %, а й 2005 року — на 33 %. Це може свідчити про навмисне стримання підприємцями збільшення власних коштів через макроекономічну невизначеність.

Таблиця 4. Співвідношення власного капіталу малих підприємств і доходів бюджету Миколаївської області

Роки	Власний капітал (ВК), млн грн	Доходи бюджету (Д), млн грн	Співвідношення ВК/Д
2003	1340,5	848,4	1,58
2004	1602,3	906,0	1,77
2005	1622,0	1215,5	1,33
2006	1641,9 *	1783,2	0,92

* розрахунково.

Джерело: Статистичний щорічник Миколаївської області за 2006 рік. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2007.

Доходи обласного бюджету без допомоги державного взагалі у 2,5 разу (2004 рік — утричі) менші від власного капіталу, офіційно зареєстрованого підприємцями (табл. 5). Власний капітал малого бізнесу формується з доходів підприємців. Очевидно, ці значні кошти було сформовано майже легально, причому не всі вони проектувались як податки. Чому проводиться порівняння власного капіталу малого бізнесу Миколаївської області й доходів обласного бюджету? На наш погляд, воно показує, що державна політика підтримки підприємництва запізнюється з розв'язанням проблеми власного капіталу, і його зростання відбувається всупереч цій негативній тенденції (як уже зазначалося розвиток підприємств малого бізнесу області багато в чому характерний для цього сектору української економіки в цілому). Негативною зазначена тенденція є ще й тому, що фінансування власного капіталу малого бізнесу з бюджетів усіх рівнів може й повинне відповідати ефекту фінансового важеля стосовно зростання доходної частини бюджетів територій, чого не спостерігається. На сьогодні будь-який розрахунок доходів бюджету, отриманих від суб'єктів малого бізнесу, не може бути

Таблиця 5. Співвідношення власного капіталу малих підприємств і доходів бюджету Миколаївської області без урахування дотацій, субвенцій, трансфертів

Роки	Власний капітал (ВК), млн грн	Доходи бюджету (Д), млн грн	Співвідношення ВК/Д
2003	1340,5	538,9	2,49
2004	1602,3	509,5	3,14
2005	1622,0	627,8	2,56
2006	1641,9 *	839,5	1,96

* розрахунково.

Джерело: Статистичний щорічник Миколаївської області за 2006 рік. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2007.

показовим через приховування підприємницьких доходів, що показано нами на прикладі їх “збитковості”.

Порівняння співвідношення власного капіталу малих підприємств і доходів області та їх власного капіталу й обласних видатків (табл. 6) свідчить, що вони мало відрізняються від наведеного співвідношення власного капіталу малих підприємств і доходів бюджету. Але, беручи до уваги зарахування до доходів бюджету області всіх видів допомоги, отриманої з державного бюджету, справедливішим варіантом відображення впливу власного капіталу малих підприємств на бюджет Миколаївської області є порівняння власного капіталу малих підприємств і видатків обласного бюджету — своєрідної мультиплікації бюджетних видатків області щодо власного капіталу малих підприємств. Якщо на сьогодні практично відсутні кроки місцевої влади з надання допомоги малим підприємствам на формування власного капіталу й водночас проста підтримка видатків бюджету області на запланованому рівні опосередковано забезпечує на одну гривню видатків 1,59 (1,7, 1,35) грн власного капіталу у 2003-му, 2004-му, 2005 роках відповідно, то ця позитивна динаміка може бути зміцнена при фінансуванні невеликої частки власного капіталу малих підприємств безпосередньо з бюджету області згідно із прийнятими обласними бюджетними програмами формування власного капіталу малих підприємств та їх розвитку. Пропонуємо таку модель взаємовідносин “місцевий бюджет — підприємства малого бізнесу”: кожна гривня власного капіталу, що формується як субординований борг підприємства малого бізнесу місцевому бюджету, надається підприємцям відповідно до фактичного співвідношення “власний капітал — видатки місцевого бюджету” за попередній рік.

Напрямом удосконалення політики розвитку малих підприємств може бути підтримка формування власного капіталу підприємств малого бізнесу. Перенесення уваги держави на формування власного капіталу малого підприємства, збереження і збільшення цих коштів дасть змогу малим підприємствам відповідати на сучасні економічні відхилення й катаклізми на зразок подорожчання енергоносіїв. Треба відмовитись від фінансування малого бізнесу тільки за пріоритетними

Таблиця 6. Співвідношення власного капіталу малих підприємств і видатків бюджету Миколаївської області

Роки	Власний капітал (ВК), млн грн	Видатки бюджету (В), млн грн	Співвідношення ВК/В
2003	1340,5	841,0	1,59
2004	1602,3	944,3	1,70
2005	1622,0	1205,5	1,35
2006	1641,9 *	1766,7	0,93

* розрахунково.

Джерело: Діяльність малих підприємств Миколаївської області у 2005 році: Стат. зб. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2006. — С.150—151; Діяльність малих підприємств Миколаївської області у 2004 році: Стат. зб. — Миколаїв: Головне управління статистики у Миколаївській області, 2005. — С. 134—135.

галузями, що заведено в Україні з 1991 року, й через що узагалі залишаються поза увагою, наприклад, малі підприємства АПК.

І передусім потрібні кроки на рівні місцевих бюджетів, які важко здійснити у правовому полі (ст. 13 Закону України “Про господарські товариства” була доповнена частиною 3: “забороняється використовувати для формування статутного фонду бюджетні кошти...” відповідно до закону, ухваленого ще в 1993 році)⁹. Коригування правової бази на часі: без цього Україна не може застосовувати світовий досвід, зокрема “державні програми Німеччини — фінансування з участю в капіталі малих і середніх підприємств (Beteiligungscapital für Unternehmen), що дають змогу товариствам із обмеженою відповідальністю залучити капітал для фінансування своєї діяльності, а фірмам, яким не вистачає власного капіталу, значно збільшити його розмір та підвищити власний кредитний рейтинг; програму “Фінансова допомога у формуванні та збільшенні власного капіталу (Eigenkapitalhilfe — ЕКН-Programm)”, де позику до 500 тис. євро на 20 років (повернення основної суми — після 10 років, стільки ж діє фіксована у кредитній угоді процентна ставка, а перших два роки проценти не сплачуються взагалі) надає уряд новим та недостатньо забезпеченим власним капіталом підприємствам для заснування фірми, здійснення пайових внесків у капітал працюючих компаній, на придбання інших підприємств”¹⁰.

Програми підтримки підприємництва слід переорієнтувати на зростання власного капіталу донорів місцевих бюджетів — малих підприємств. Бюджетний процес на місцевому рівні повинен постійно враховувати планування й виконання заходів за програмами підтримки підприємництва. Методичні підходи до розробки програм підтримки підприємництва областей, міст, районів мають визначити пріоритети: стабільність розвитку малого бізнесу завдяки зростанню його

⁹ Основні чинні кодекси і закони України. — 2-ге вид. / Уклад. Ю.П. Єлісєвенко. — К.: Махаон, 2003. — С. 138.

¹⁰ *Майборода В.* Програми фінансування малих і середніх підприємств німецькими банками сприяння розвитку // Вісник НБУ. — 2004. — № 6. — С. 65.

власного капіталу; збільшення доходів місцевих бюджетів від “збагачення” малих підприємств. Це досягається завдяки розробці й узгодженню програм підтримки підприємництва в частині зростання власного капіталу та визначенню напрямів розвитку територій. Власний капітал бізнесової структури, від приватного підприємця до малого підприємства зі стабільним і перспективним фінансовим станом, треба контролювати і стимулювати, забезпечуючи (при досягненні встановлених критеріїв) зростання його обсягів.